

- ⁵² Там само, спр. 168, арк. 1–134.
⁵³ Там само, спр. 170, арк. 1–152.
⁵⁴ Там само, спр. 174, арк. 1–170.
⁵⁵ Там само, спр. 166, арк. 1; спр. 167, арк. 1–44.
⁵⁶ Там само, спр. 176, арк. 1–29.
⁵⁷ Там само, арк. 2.
⁵⁸ Там само, спр. 177, арк. 1–137.
⁵⁹ Там само, спр. 57, арк. 1–18; спр. 58, арк. 1, 2; спр. 150, арк. 1–62,
⁶⁰ Там само, спр. 22, арк. 1, 2; спр. 30, арк. 1–3; спр. 40, арк. 1–28, спр. 47, арк. 1–49; спр. 49, арк. 1–6; спр. 51, арк. 1–6; спр. 55, арк. 1, 2.

УДК 9(477):929Брайчевський М.Ю.

Ольга Бодак,

керівник Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ,
канд. іст. наук

**МИХАЙЛО БРАЙЧЕВСЬКИЙ: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
(За архівними документами)**

На основі аналізу документів особового архівного фонду М. Ю. Брайчевського, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, висвітлено основні етапи життя та напрями наукової і громадської діяльності вченого. Розглянуто науковий доробок вченого в галузі історії, археології та спеціальних історичних дисциплін.

Ключові слова: М. Ю. Брайчевський, біографія, історія, археологія, особовий архівний фонд.

На сьогоднішньому етапі розвитку української державності назріла необхідність об'єктивного аналізу історико-культурних процесів в Україні, чому значною мірою сприяє вивчення наукової спадщини визначних особистостей, громадських і культурних діячів, творчий доробок яких впливав або й визначав розвиток української державності.

Одним з українських учених, які своєю науковою діяльністю долучилися до становлення і формування історичної науки та спеціальних історичних дисциплін у ХХ ст., є Михайло Юліанович Брайчевський (1924–2001) – історик, археолог, доктор історичних наук, лауреат премії фонду Антоновичів, заслужений діяч науки і техніки України, почесний професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», голова осередку Українського історичного товариства ім. М. Грушевського в Києві, дійсний член Вільної Української Академії Наук у США.

Але всі ці звання й регалії лише незначною мірою віддзеркалюють постать одного з яскравих представників наукової та культурної еліти України другої половини минулого століття. Він був і залишиться в нашій пам'яті взірцем громадської мужності, символом наукової чесності і принциповості, людиною, яка не піддалася тиску радянської репресивної системи, не поступилася власною совістю заради кар'єри й матеріальних благ.

М. Ю. Брайчевський, корінний киянин, народився 6 вересня 1924 р. Як згадував Михайло Юліанович у своїх спогадах «Нотатки з минулого», він походив з давнього шляхетного роду, якому за часів Катерини II були надані дворянські привілеї. Родина Брайчевських проживала неподалік Бессарабського ринку по Новому провулку, 4 (нині – вул. М. Кропивницького). У спогадах учений дав пояснення і свого прізвища: воно походило від назви села Браїчев, яке знаходиться в Чернівецькій області. Батько Михайла Юліановича все життя працював бухгалтером. Мати ж повністю присвятила себе сім'ї, завдяки чому Михайло Юліанович зміг вести творче існування [9, № 13, арк. 9].

У 1932–1942 рр. М. Ю. Брайчевський навчався в київській школі № 83. Михайло Юліанович писав у спогадах, що саме вчителька української мови та літератури Марія Полікарпівна Юркова мала особливий вплив на формування його свідомості, прищепила йому глибокий інтерес до української проблематики, і саме завдяки їй він засвоїв головну істину свого життя: кожен народ має право на свою мову, на свою культуру і на свій особливий імідж [9, № 13, арк. 10].

Під час німецької окупації сім'я Брайчевських залишилася в Києві, лише Олена Юліанівна, сестра Брайчевського, пішла на фронт, де працювала медичною сестрою у фронтовому шпиталі. Михайло Юліанович, склавши екстерном випускні шкільні іспити, працював лаборантом у фотоательє «КИК». Потім він вступив до Київського політехнікуму, після закриття якого, щоб не потрапити на каторгу до Німеччини, змушений був працювати в київському лазареті.

У кінці літа та восени 1943 р. сім'я Брайчевських через пожежу на центральних вулицях Києва мешкала на Деміївці, по вул. Нововолодимирській, 16. У цьому будинку жила рідна сестра матері Михайла Юліановича – Тетяна Архипівна, за чоловіком Євсєєва.

Після звільнення Києва з грудня 1943 р. по березень 1944 р. М. Ю. Брайчевський працював в управлінні головного архітектора ОСМУ-305 («Гипрогражданстрой»). Його вчителем був відомий архітектор професор П. Ф. Альошин, який, очевидно, і прищепив Брайчевському любов до історичних пам'яток Києва.

Становлення М. Ю. Брайчевського як ученого розпочалося вже в студентські роки, коли в 1944 р. він вступив на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Одночасно він був заархований слухачем на філософський факультет цього ж університету.

Студентські роки – це найкращий період інтелектуального і духовного розвитку більшості майбутніх учених, своєрідна «золота доба». Для М. Ю. Брайчевського вона також була визначальним часом формування особистості та розвитку професіоналізму. Саме в університеті він захопився вивченням стародавньої історії та археології. Цьому сприяло й те, що курс археології викладав тодішній директор Інституту археології АН УРСР (ІА АН УРСР) Л. М. Славін, який захоплював молодь ерудицією та закоханістю в свій предмет. З 1945 р. Брайчевський брав участь у роботі університетського археологічного гуртка.

Навчаючись в університеті, М. Ю. Брайчевський допомагав відбудовувати зруйнований під час війни головний університетський корпус, а також робив копії креслень його приміщень, що їх у 30-х роках XIX ст. виготовив архітектор В. Беретті. За кресленнями Брайчевського будівельники-реставратори майже відтворили первісний вигляд Червоного корпусу.

М. Ю. Брайчевського було обрано членом комсомольського бюро історичного факультету. Брайчевський взяв на себе відповідальність за найскладніший сектор життя факультету – академічний. Але молодий учений не збирався воювати з невстигаючими студентами та боротися за дисципліну, він планував займатися науковою діяльністю факультету, ставлячи за мету безпосередню співпрацю перспективних студентів з науковими установами, зокрема, з академічними інститутами, маючи за зразок свій особистий зв'язок з ІА АН УРСР. На думку Михайла Юліановича, така співпраця мала принести користь як одній, так і іншій стороні: Академія наук заздалегідь забезпечувала себе талановитою зміною, а рівень підготовки кадрів істотно підвищувався вже в процесі навчання.

Свій план М. Ю. Брайчевський збирався реалізувати через Наукове студентське товариство, яке за його ініціативою і було створено. Головою правління товариства, звичайно ж, було затверджено Брайчевського. Цю посаду він займав протягом 1945–1946 рр. За активну участь у роботі Наукового студентського товариства Михайло Брайчевський був нагороджений Почесною грамотою ЦК ЛКСМУ.

З вересня 1945 р. Михайло Юліанович, завдяки протекції свого наукового керівника професора Л. М. Славіна, не припиняючи навчання на стаціонарі, почав працювати художником-креслярем в ІА АН УРСР. З того часу життя й наукова діяльність ученого були пов'язані переважно з цим Інститутом. Отримавши після закінчення університету право вільного вибору місця

роботи, він у 1949 р. став молодшим науковим співробітником ІА АН УРСР, а в 1956 р., успішно захистивши у 1955 р. кандидатську дисертацію, – старшим науковим співробітником.

Брайчевський досліджував слов'янські старожитності, вивчав питання взаємозв'язків раних слов'ян з провінціями Римської імперії. Він швидко став відомим археологом, розкопуючи такі пам'ятки слов'янської культури, як Пастирське та Городське городища, досліджуючи святилище в Іванківцях тощо. Подаючи в 1955 р. до захисту кандидатську дисертацію на тему «Римська монета на території України», він мав у науковому доробку вже понад 40 опублікованих статей. Йому доручили писати великі розділи в колективних монографіях «Нариси стародавньої історії Української РСР» та «Історія українського мистецтва».

Але стрімка наукова кар'єра молодого вченого не всім була до вподоби. Коли у 1960 р. він подав до розгляду глобальне дослідження, як докторську дисертацію, її «завалили» ще на обговоренні в ІА АН УРСР. Не обійшлося без вказівки контролюючих науковий процес інституцій, котрих починала непокоїти діяльність історика, висновки якого виявилися дуже близькими до поглядів «забороненого» М. Грушевського. В статусі кандидата історичних наук Брайчевський залишався аж до 1989 р. У тому ж 1960 р. М. Ю. Брайчевського переводять до Інституту історії АН УРСР (ІІ АН УРСР).

У 1960–1968 рр. М. Ю. Брайчевський працював в ІІ АН УРСР. Переведення до цього Інституту засвідчувало визнання вченого як провідного фахівця України з історії раннього слов'янства та Київської Русі.

У 1968 р. Михайла Юліановича – провідного вченого ІІ АН УРСР – звільняють з роботи: начебто через скорочення штатів. Звичайно ж, причиною була не фахова неспроможність Брайчевського, а навпаки, його бурхлива наукова та громадська діяльність, гострі принципові виступи, що виходили за межі «дозволеного». Головною причиною звільнення була написана навесні 1966 р. праця під заголовком «Приєднання чи возз'єднання?». Цей блискучий зразок наукової аналітики, в якому було піддано нищівній критиці міф про нездатність українського народу до самостійного державотворення і споконвічне прагнення його до злиття з російським народом, приніс М. Ю. Брайчевському всесвітню відомість.

У 1970 р., коли новим директором ІА АН УРСР став член-кореспондент Академії наук УРСР, професор Ф. П. Шевченко, він з дозволу секретаря ЦК КПУ Ф. Д. Овчаренка зарахував Брайчевського на посаду як

неперевершеного фахівця з історії Києва. Так М. Ю. Брайчевський повернувся до рідного Інституту, став старшим науковим співробітником Київської постійно діючої експедиції ІА АН УРСР, яка займалася вивченням та збереженням стародавніх пам'яток Києва та його околиць. Учений розгорнув енергійну діяльність зі створення і підготовки до друку щорічника експедиції «Київська старовина», готував до видання написане М. Берлінським у кінці XVIII ст. фундаментальне дослідження з історії Києва, доповнивши його власною передмовою та ґрунтовними коментарями.

Проте невдовзі розпочалася нова хвиля репресій проти української науки. Видання «Київська старовина» та «Середні віки на Україні» були закриті та вилучені з бібліотек. Михайла Юліановича знову звільнили з роботи – він, за офіційною версією, не пройшов конкурс на посаду старшого наукового співробітника. І знову будь-яка згадка про вченого чи посилання на його праці стають суворо забороненими. Праці Брайчевського були вилучені з бібліотечних фондів та передані до спецхранів, з бібліотек вилучалися навіть каталожні картки його творів.

До 1978 р. учений залишався без роботи. Після багатьох років самостійної дослідницької діяльності, вимушеного писання «в шухляду» М. Ю. Брайчевського в 1978 р. поновили на роботі в ІА АН УРСР.

У 1989 р. М. Ю. Брайчевський захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук. Цей захист був запізним офіційним визнанням заслуг ученого перед історичною наукою. Він проходив у формі наукової доповіді «Східні слов'яни у I тисячолітті н. е.», яка узагальнювала авторську концепцію розвитку східного слов'янства.

Лише за часів суверенітету України почали визнаватися заслуги Михайла Юліановича. Він був удостоєний звання «Заслужений діяч науки і техніки України» та відзначений у 1997 р. за монографію «Конспект історії України» премією ім. М. Грушевського. Його було обрано дійсним членом Вільної Української Академії у США.

На початку 90-х років М. Ю. Брайчевського обрали професором Києво-Могилянської академії. Розуміючи, як важливо в цей переломний період української історії донести до молоді правдиву й незаідеологізовану інформацію про нашу історію, Брайчевський підготував курс лекцій з історії України для вишів. У 1993 р. вийшов друком його «Конспект історії України» – тезовий виклад цього курсу, де цілісно і логічно була подана історія України від найдавніших часів до наших днів.

У 1990 р. М. Ю. Брайчевський балотувався на звання члена-кореспондента Національної академії наук УРСР, але не пройшов за конкурсом.

Протягом свого життя М. Ю. Брайчевський займав велику кількість посад: член Ученої та Спеціалізованої вченої рад ІА АН України, дійсний член Вільної Української Академії наук (США), почесний професор Києво-Могилянської академії, член Надзірної ради Києво-Могилянської академії, голова Київського осередку Українського історичного товариства (США), член редколегії, заступник головного редактора журналу «Український історик» (США), член редколегій журналу «Розбудова держави» та альманаху «Золоті ворота», член громадської інспекції при правлінні Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, член науково-консультативної комісії по відбудові пам'ятників архітектури та ін.

Навіть після виходу в 1998 р. на пенсію Михайло Юліанович продовжував активно працювати над історичною тематикою, відгукувався статтями в газетах і журналах на події сьогодення, ділився з громадськістю своїм баченням шляхів розбудови незалежної української держави.

Помер Михайло Юліанович 23 жовтня 2001 р. у Києві. Урна з останками вченого покоїться на Байковому кладовищі.

Після смерті Михайла Юліановича Брайчевського нащадкам залишився надзвичайно великий науковий та творчий доробок, а також численна кількість документів його громадської та культурної діяльності.

На жаль, за життя М. Ю. Брайчевський опублікував лише частину своїх праць, значний науковий доробок залишився в рукописах, та й ті, що були опубліковані в 60-х роках, нині малодоступні для сучасних науковців. Тому виняткове значення для історико-біографічного дослідження особистості вченого та його вагомий внесок до надбань української науки та культури має особливий архівний фонд М. Ю. Брайчевського [1; 2; 9], який містить наукові та творчі документи, які фондоутворювач власноруч у 1992 р. передав у дар відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України (нині – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; ІР НБУВ). Це сталося в непевні часи соціальних та політичних переворотів на рубежі 80–90-х років минулого століття: Михайло Юліанович Брайчевський на пропозицію Олени Михайлівни Апанович, яка працювала в Центральній науковій бібліотеці, передав на постійне зберігання до наукової бібліотеки більшу частину своїх рукописів. Першочергово фонд налічував 1769 од. зб. У

зв'язку з тим, що в 2004 р. архів поповнився документами, які після смерті дружини фондоутворювача були передані до ІР НБУВ, у фонді зберігається 3128 од. зб.

Архівний фонд Михайла Юліановича Брайчевського – це важливе джерело достовірної інформації про життєвий та творчий шлях ученого, його світогляд, наукові взаємини та родинні зв'язки.

У процесі науково-технічної обробки фонду були виділені такі основні групи документів: біографічні документи; наукові та творчі документи (монографії, нариси, путівники; статті, замітки; балади, поеми, вірші, шаржі, фейлетони; проспекти, програми; доповіді, тези доповідей; списки друкованих праць); підготовчі матеріали до наукових праць; рецензії (рецензії фондоутворювача на праці інших осіб; рецензії на праці фондоутворювача); документи громадської та службової діяльності; документи археологічної діяльності; листування (приватне; офіційне; листування інших осіб); відбитки з дарчими написами фондоутворювачу; образотворчі документи; фотодокументи; документи інших осіб.

Велику кількість своїх праць, особливо в часи репресій та гонінь, М. Ю. Брайчевський підписував псевдонімами та криптонімами. У козацькому реєстрі 1649 р., що його склали творці Української козацької держави Богдан Хмельницький та Іван Виговський, в осавульському курені Чигиринського полку зустрічаються імена трьох козаків-державотворців Брайченків – Михайла, Терешка й Богдана, а в Черкаському полку ще й Потапа Брайченка [6, с. 10]. Тому улюбленим псевдонімом, яким учений підписував свої праці, був «Михайло Брайченко». Зустрічаються також псевдонім «Михайло Бревський» та криптонім «М. Б.».

Архів зберігає незначну кількість біографічних матеріалів М. Ю. Брайчевського, серед яких – копії диплома про вищу освіту та дипломів кандидата і доктора наук, характеристики, матеріали, що стосуються балотування на звання члена-кореспондента АН УРСР, а також грамоти та подяки за вагомий внесок у розвиток науки та культури. Але найбільший інтерес для дослідників становитимуть спогади Михайла Юліановича, зібрані під узагальненою назвою «Нотатки з минулого». В них глибоко, часом навіть з іронією, аналізуються події, свідком яких він був. Окремі розділи цих нотаток розкривають ставлення Михайла Юліановича до свого дитинства, археологічної та викладацької діяльності, погляди на громадсько-політичні події того часу.

Аналіз комплексу архівних документів свідчить про те, що наукові

інтереси М. Ю. Брайчевського були різноплановими і охоплювали такі галузі гуманітарних наук як історія, археологія, джерелознавство, бібліографія, етнографія, література, філософія та ін.

Та в першу чергу він був одним з провідних учених у галузі слов'яно-руської археології та історії. Вчений зробив вагомий внесок у дослідження процесів історичного розвитку східнослов'янського суспільства від часів первіснообщинного ладу до епохи пізнього феодалізму. Він був одним з творців сучасної концепції етногенезу слов'ян та становлення східнослов'янської державності, раннього часу формування феодалізму на Русі. Ним була проведена серія фундаментальних досліджень, що охопили слов'янську історію протягом усього I тис. н. е., тобто від перших свідчень письмових джерел про слов'ян до становлення Давньоруської держави, Київської Русі з її власною писемною традицією та масивом історичних джерел.

При розробці своєї наукової концепції Брайчевському доводилося долати не лише ідеологічні перепони, а й труднощі суто наукового характеру – уривчастість писемних джерел, обмеженість археологічних досліджень, розрив наукових традицій, який довершила Друга світова війна. За таких умов виключно важливим було знати й утримувати в пам'яті щонайменшу інформацію про пам'ятки та розробки минулих років. Брайчевський вільно володів різними видами джерел, оперував доробком, опублікованим у давно забутих чи заборонених виданнях і, звичайно ж, постійно опановував нові. Він успадкував і продовжував традиції української історичної школи М. С. Грушевського, науковців 20–30-х років XX ст., праці яких у післявоєнний час були забороненими і фактично випали з історіографії радянського періоду. Тож не випадково саме йому, одному з перших в незалежній Україні, було присуджено премію ім. М. Грушевського в галузі історії.

Найбільшу увагу М. Ю. Брайчевський приділяв трьом головним аспектам розвитку східнослов'янського суспільства протягом I тис. н. е.: формуванню східнослов'янського етносу, його соціально-економічному та духовному розвитку.

Однією з позитивних якостей Михайла Юліановича як дослідника в сфері історичного знання була глибина підходу до самої постановки конкретних проблем, зокрема, на джерелознавчому рівні. Розробляючи історичні проблеми, вчений здійснив чимало джерелознавчих досліджень, як археологічних пам'яток, так і писемних джерел, студій з різних аспектів суспільного і культурного життя ранніх слов'ян Київської Русі та

середньовічної України. Характерний для праць Брайчевського синтез різноманітних матеріалів (археологічних, письмових, нумізматичних, архітектурних, антропологічних, лінгвістичних) ґрунтується на поглибленій розробці самих джерел. У зв'язку з цим відзначимо істотний внесок ученого в створення джерельної бази – археологічної (Пастирське городище, черняхівські пам'ятники) та літописної (літопис Аскольда, «Слово о полку Ігоревім»).

Результати досліджень М. Ю. Брайчевського викладені в 19 монографіях та розділах фундаментальних колективних праць, таких як «Нариси стародавньої історії УРСР», «Історія Української РСР», «Історія селянства УРСР», «Історія українського мистецтва», «Історія Києва».

Навіть простий перелік ґрунтовних монографічних досліджень ученого, рукописи яких зберігаються в особовому архівному фонду, вражає своєю багатогранністю та копіткою працею над історичними першоджерелами та археологічними матеріалами. Це, зокрема, «Анты (восточнославянское протогосударство II–VIII вв.» (1959), «Пастырское городище (уникальный памятник VII–VIII вв.)» (50-ті рр. XX ст.), «Коли і як виник Київ» (1963), «Біля джерел слов'янської державності» (1964), «Походження Русі» (в рукописному варіанті – «Формування давньоруської народності») (1966), «Культура Русі XII–XIII ст.» (1967), «Автор «Слова о полку Ігореве» (1969), «Дело об убийстве Бориса и Глеба» (1976), «Суспільно-політичні рухи в Київській Русі» (1980), «Днепровское лесостепное левобережье в VII–VIII вв. (волынецкая культура)» (1983), «Утвердження християнства на Русі» (1988). За останню працю в 1993 р. учений був удостоєний престижної премії фонду Антоновичів.

Маючи феноменальну пам'ять і колосальну ерудицію в різних галузях знань, М. Ю. Брайчевський володів рідкісною здатністю працювати на стику наук. Він був не просто істориком – він був мислителем, який підходив до вивчення історії комплексно, філософськи осмислюючи події і явища минулого. Йому, як нікому, вдалося зрозуміти глибинний зміст писемних джерел, виокремити в давньоруських літописах пізніші нашарування, збагнути причини тенденційності переписувачів. Яскравим прикладом цього є реконструкція «Літопису Аскольда».

У 1988 р. на сторінках журналу «Київ» з'явилася публікація пам'ятки IX ст. – «Літопису Аскольда», виокремленої з «Повісті минулих літ». Головна думка автора публікації полягала в тому, що християнізація Русі за часів Аскольда хоч і не зовсім замовчувалася, проте її значення для

розвитку Русі надто применшувалося. М. Ю. Брайчевський вважав, що багато свідчень «Літопису Аскольда» було відредаговано для звеличення інших князів, перш за все Володимира. Аргументуючи свій висновок, історик шляхом ретельного аналізу літописних текстів виділив уривки, що могли походити з первинного «Літопису Аскольда», і запропонував його реконструкцію.

У фонді М. Ю. Брайчевського також зберігаються рукописи таких його монографій, як «Скарби знайдені і незнайдені» (1992), «Вступ до історичної науки» (1995), «Походження слов'янської писемності» (1998), «Аскольд – цар київський (Русь в середині IX ст.)» (б/д), «Русь і Хазарія» (б/д), науково-популярний нарис «Стародавні східні слов'яни», а також 2 путівники – архітектурний путівник-довідник «Київ» (у співавторстві з О. Ф. Рибіною) (1981) і путівник по місту та історико-культурному заповіднику «Переяслав-Хмельницький» (у співавторстві з М. І. Сікорським) (1984). Деякі його монографії, зокрема, «Автор «Слова о полку Игореве», «Аскольд – цар київський (Русь в середині IX ст.)» та «Русь і Хазарія» були опубліковані вже після смерті автора. На увагу заслуговує підручник «Основы марксистской философии», в якому автор висвітлює основні теоретичні проблеми марксистської філософії. Цей підручник був представлений на конкурс підручника з філософії, оголошений Московським видавництвом соціально-економічної літератури, але, на жаль, так і не був опублікований. Значний інтерес становлять наукові статті та замітки вченого, рукописів яких у фонді зберігається майже 400.

Праці вченого стали суттєвою складовою сучасної історичної та археологічної науки в галузі вивчення східних слов'ян та Київської Русі. Звичайно, деякі його положення та гіпотези зазнали у ході подальших досліджень доповнень чи поправок, існують і певні розбіжності щодо оцінок конкретних культурно-історичних явищ. Проте й такі гіпотези вченого стали хорошим підґрунтям для подальшого розвитку науки. Адже вони відносяться до тих фундаментальних ідей, повз які майбутні дослідники пройти не зможуть.

Енциклопедичність знань, емоційність натури Михайла Юліановича знайшли втілення не лише в фундаментальних працях з історії слов'ян та Київської Русі. Його увагу привертала найрізноманітніші явища науки, культури, мистецтва.

Він першим з українських істориків-археологів звернувся до проблеми застосування кібернетики в суспільних науках. Увійшовши до складу

Всесоюзної комісії «Кібернетика і питання методології та методики історичного дослідження», яку було створено в 1964 р. при Президії АН СРСР, Михайло Брайчевський брав активну участь в організації Першої наукової конференції, присвяченої використанню досягнень кібернетики в суспільних науках. Він пропонував запровадити спеціальний математичний курс для істориків, широко висвітлював у літературі досягнення вітчизняної й зарубіжної науки у застосуванні ЕОМ та створенні інформаційних систем в історичній науці.

Ще на початку 60-х рр. XX ст. М. Ю. Брайчевський займався розробленням такої проблеми, як машинний бібліографічний пошук в галузі археології України. Про це свідчить стаття під однойменною назвою, яка зберігається в особовому архівному фонді вченого, а також праця у співавторстві з Л. Е. Пшеничною та Е. Ф. Скороходьком «Информационный поиск в области археологической литературы». Дана проблема була частиною загальної теми «Машинний бібліографічний пошук», яку розробляв Інститут кібернетики АН УРСР. Під керівництвом Е. Ф. Скороходька були розроблені основні принципи організації інформаційного пошуку за назвами, що дало можливість осмисленого аналізу змісту статей в тій мірі, в якій цей зміст відображений у назві праці.

Найближче оточення Михайла Юліановича знало його ще й як художника та поета. Більшість літературно-мистецьких творів вченого так і залишилася в рукописах. За життя М. Ю. Брайчевського вийшли друком лише поема «Григорій Сковорода» та деякі його «притчі». І лише в 2003 р., вже після смерті вченого, коштом його рідні була видана невелика збірка його поетичних творів «Часу круговерть» [5]. Увагу привертають поеми «Григорій Сковорода», «Кошовий Іван Сірко», «Гориславич», «Книга притч», вінок сонетів на тему «Слова о полку Ігоревім», низка поезій та переклади з німецької, польської та російської мов творів таких видатних поетів, як Готфрід-Август Бюргер, Адам Міцкевич, Микола Гумільов.

В особовому архівному фонді М. Ю. Брайчевського зберігається численна кількість неопублікованих матеріалів з літературно-мистецького доробку вченого: поема «Галина», балада «Поле Гастингса», низка шведських та китайських сонетів, білини з українського народного епосу, есе про український живопис, а також велика кількість фейлетонів та шаржів. Також у фонді міститься рукопис праці під назвою «Дві таємниці Едвіна Друда». У ній автор дав своє бачення розв'язки незакінченого роману Чарльза Діккенса «Таємниця Едвіна Друда».

Михайло Юліанович був учасником великої кількості конференцій. Це підтверджується тим обсягом доповідей та тез доповідей, що зберігається у фонді. Загальна кількість рукописів доповідей складає понад сотню.

Протягом усього свого життя М. Ю. Брайчевський брав діяльну участь в археологічних експедиціях, про що свідчать документи, пов'язані з роботою в Переяславській, Кременчуцькій, Київській експедиціях, експедиціях у Дубно-Кременецькому регіоні, розкопками у селах Ромашках, Івахніках, Зарубинцях, Новосілках, Пастирському, а також у містах Полтаві та Черняхіві: щоденники, облікові картки, нотатки, списки знахідок, фотографії розкопок та ілюстративні матеріали.

Серед документів архіву окрему групу складають рецензії: як М. Ю. Брайчевського на праці інших осіб, так і рецензії різних авторів на праці самого фондоутворювача. До думки вченого прислухалися не лише колеги історики та археологи, а й фахівці багатьох інших галузей науки та культури. Його глибокі, нестандартні рецензії на різні за тематикою твори (від наукових, філософських та мистецтвознавчих до детективів і фантастики) були найкращою рекламою авторам: «...раз Брайчевський відзначив книгу, значить вона заслуговує на увагу» [8, с. 5].

Упродовж життя інтенсивна наукова робота М. Ю. Брайчевського доповнювалася суспільно-громадською діяльністю. Найяскравіше це знайшло свій прояв у створенні за його участю Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Питання збереження пам'яток історії та культури постійно було в центрі уваги суспільної діяльності М. Ю. Брайчевського. Від самого початку своєї наукової діяльності і до останніх днів життя він активно протидівав їхньому знищенню листами, зверненнями та виступами в пресі, врятувавши десятки історико-культурних об'єктів, як у Києві, так і в інших містах України.

У 1966 р. Михайло Юліанович, стурбований станом пам'яток історії, разом з іншими такими ж ентузіастами порушив питання про створення Товариства охорони пам'яток історії та культури України. Він був одним із фундаторів Товариства і разом з Г. Логвином написав його Статут, який чинний і сьогодні. Вчений був членом численних комісій, брав активну участь у вирішенні організаційних питань, писав статті, звіти, доповідні записки тощо [10, с. 47]. М. Ю. Брайчевський активно виступав на захист таких пам'яток історії та культури України, як Києво-Печерська лавра, Видубицький монастир, будинок колишньої Києво-Могилянської академії, Червона площа та ін.

Г. Івакін у передмові до збірника наукових праць М. Брайчевського пише: «Брайчевський був одним з натхненників і активних учасників інвентаризації пам'яток архітектури старого міста (Києва. – О. Б.), в результаті якої було виявлено та врятовано від знищення чимало перлин старої архітектури, історичної «фонової» забудови, кожна споруда якої цікава вже тим, що відтворює певний зріз історії міста» [7, с. 14].

Михайло Юліанович надавав великого значення листуванню як документальному джерелу, зокрема, переписці вчених, оскільки вона є вагомим додатком до їхньої біографії, професійних якостей, до історії науки взагалі. Можливо саме тому значну частину архіву Брайчевського складає листування – понад 1000 од. зб. Епістолярій вченого буде надзвичайно цікавим не лише біографістам М. Ю. Брайчевського, а й широкому загалу, який цікавиться історією України та її культурою.

Значну частину цієї колекції складає офіційне листування з різними редакціями та видавництвами з приводу творчого доробку вченого. Серед них: часопис «Нова генерація», «Вестник Древней Истории», «Вісник АН УРСР»; журнали «Вопросы истории», «Преподавание истории в школе», «Советская этнография» газета «Літературна Україна» редакції «Кратких Сообщений ИИМК АН СССР» а «країнської Радянської Енциклопедії» видавництво художньої літератури «Дніпро» та Видавництво соціально-економічної літератури, учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», видавництво Польської Академії наук «Ossolineum» тощо.

Окрему групу становлять листи-запрошення взяти участь у різноманітних конференціях. Причому установи, що проводили ці конференції, нерідко знаходилися не тільки за межами Києва, а й за межами України, зокрема, у Польщі, Румунії, Росії, Німеччині, Франції, Італії.

Певний науковий інтерес становлять листи до М. Ю. Брайчевського відомих діячів науки та культури ХХ ст., таких як І. П. Крип'якевич, І. О. Світличний, Г. С. Севрук, О. М. Апанович, М. Х. Коцюбинська, Т. І. Франко, колег по науково-дослідницькій діяльності – В. В. Кропоткіна, Б. О. Рибаківа, С. К. Сороки, Е. О. Симоновича, О. А. Формозова та багатьох ін.

Аналізуючи сотні листів М. Ю. Брайчевського до відомих особистостей української історії, культури, до працівників науки та освіти, відкриваємо чимало важливих сторінок з історії розвитку історичної думки, організації наукової, викладацької та просвітницької діяльності, настроїв та умов життя української інтелігенції.

Епістолярна спадщина М. Ю. Брайчевського не обмежується листуванням лише з українськими вченими. На увагу дослідників заслуговує листування з російськими, болгарськими, польськими, німецькими, французькими, англійськими вченими про обмін науковими працями, допомогу в пошуках архівних документів, проведення симпозіумів та конференцій, участь у написанні колективних праць. Серед них – голова Українського Історичного Товариства та історико-філософської секції Української Вільної Академії у США Любомир Винар, директор Інституту історії матеріальної культури Польської Академії наук Вітольд Хенсель, президент Меморіальних лекцій Василя Курилика при Торонтському Університеті Ігор Бардин, професор Іллінойського Університету в США Дмитро Штогрин, ректор Українського Вільного Університету в Мюнхені Теодор Богдан Цюцюра та багато ін.

Приватне листування вченого є ніби продовженням офіційного: читаєш і розумієш, що писала людина, життя якої було повністю підпорядковане науці. Ці листи розповідають про роздуми з приводу археологічних експедицій, кропітку роботу з написання наукових праць, плани про подальшу наукову та дослідницьку діяльність.

Серед власне біографічних листів важливим є епістолярій Михайла Юліановича до дружини. З цих листів ми довідуємося про сімейні традиції родини Брайчевських. Також ці документи відзначаються філософськими роздумами Брайчевського про події, учасником яких він був безпосередньо.

Ґрунтовне дослідження життєвого шляху і наукового доробку М. Ю. Брайчевського є надзвичайно важливою справою, адже його наукова та громадська діяльність вже привернули і далі будуть привертати до себе пильну увагу вчених: археологів, істориків, етнографів, архітекторів, художників, краєзнавців, бібліографів, усіх тих, кого цікавить історичне минуле України та діячі науки, які його вивчають.

Список використаних джерел

1. Бодак О. П. Архів Михайла Брайчевського у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Каталог / О. П. Бодак. – К., 2007. – 410 с.
2. Бодак О. П. Архівна спадщина М. Ю. Брайчевського як джерело вивчення історичної науки та поширення історичних знань (за матеріалами Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) / О. П. Бодак // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 34–49.

3. Брайчевський М. Автор «Слова о полку Ігоревім» та культура Київської Русі / М. Брайчевський. – К. : Фенікс, 2005. – 551 с.
4. Брайчевський М. Вибране: В 2-х томах / М. Брайчевський. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. – Т. 1. – 720 с.; Т. 2. – 816 с.
5. Брайчевський М. Часу круговерть / М. Брайчевський. – К. : Смолоскип, 2003. – 176 с.
6. Дмитрієнко М., Дзира Я. Історик українського відродження / М. Дмитрієнко, Я. Дзира // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. пр. – К., 2003. – Чис. 10, ч. 1. – С. 8–50.
7. Івакін Г. Слово про історика / Г. Івакін // Брайчевський М. Вибрані твори – Нью-Йорк; К. : Видавничий дім «KM Academia», 1999. – С. 14–27.
8. Кухарчук Ю. Філософія часу від Михайла Брайчевського / Ю. Кухарчук // М. Брайчевський. Часу круговерть. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 5–6.
9. Особовий архівний фонд Михайла Юліановича Брайчевського. – ІР НБУВ, ф. 320, № 1–1328.
10. Шевченко В. П. М. Брайчевський на ниві охорони пам'яток та історичного середовища / В. П. Шевченко // Лаврський альманах. – 2002. – Спецвип. 3. – С. 46–54.